

Вплив масонських ідей на формування російської культури XVIII – XIX ст.

У статті розглянуті передумови поширення масонських ідей в Російській імперії. Особливості російського масонства та вплив його ідей на формування національної культури XVIII – XIX ст.

Ключові слова: масонство, масони, культура, література, мистецтво, архітектура.

В статье рассмотрены предпосылки распространения масонских идей в Российской империи. Особенности русского масонства и влияние его идей на формирование национальной культуры XVIII – XIX вв.

Ключевые слова: масонство, масоны, культура, литература, искусство, архитектура.

The article deals with the preconditions distribution of masonic ideas in the Russian empire. Peculiarities of Russian freemasonry and influence his ideas on formation of national culture XVIII – XIX centuries.

Key words: freemasonry, freemasons, culture, literature, arts, architecture.

Постановка проблеми Питання, розглянуті у статті знаходяться на стику історії, літератури, архітектури, культурології, соціології, психології та філософії. Хоча історія російського масонства вивчена досить ґрунтовно, проте дуже мало робіт пов'язаних з культурологічним аспектом цього питання. Вплив масонства дуже довго не враховувався при вивченні історії російської культури, що давало не повний погляд на культурологічні процеси, які відбувалися в досліджуваний період. Врахування впливу масонських ідей на російську культуру доповнить і дасть можливість повнішого розуміння настроїв, що панували в російському суспільстві і проявилися в творчості найбільш прогресивних діячів. Зазначене свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті вивчення масонського світогляду та його вплив на російську культуру XVIII – XIX ст. з використанням комплексного підходу.

Аналіз актуальних досліджень У російській історіографії виділяють три періоди: дореволюційний, радянський і пострадянський. У дореволюційний період дослідників цікавили проблеми поширення лож і різних масонських систем. Найбільш фундаментальним дослідженням цього періоду є праця Г. Вернадського. Він показує, як відбувався розвиток масонства, як в його надрах складалася російська громадська думка. Крім цього важливо відмітити праці М. Лонгінова, А. Пипіна, Т. Соколовської, Т. Бакуніної. У радянський період дослідження по темі практично не велися. Так С. Платонов і Г. Гуковский лише поверхнево торкаються масонської теми. Також можна відмітити дослідження С. Некрасова, яке присвячене критичному аналізу ідеології масонства другої половини XVIII ст. Наприкінці 80-х років та у пострадянський період інтерес до масонської теми помітно зростає. Це пов'язано зі зміною політичних орієнтирів і відродження масонства на пострадянському просторі. 1990-х рр. А. Клизовским була поставлена проблема етичного початку у вченні масонів XVIII ст. Варто відмітити роботу Л. Замойского, де він побічно розглядає етичну і культурологічну складову масонства. У 90-і роки виходять праці О. Соловйова, В. Сахарова, А. Серкова, які розглядають дану проблему більш системно. З досліджень варто відмітити роботу В. Новікова "Масонство і російська культура", яка вийшла в 1996 році і роботу В. Острецова, "Масонство, культура і російська історія" – 1998 року, публікації Д. Лотаревої, що безпосередньо вивчають культурну складову. Серед дослідників останнього часу варто відмітити публікації М. Нащокіної, Ю. Крюкової, В. Пономарьової, які у своїх дослідженнях частково розглядають вплив масонства на певні галузі культури.

Виклад основного матеріалу: Масонство потрапило в Росію ще під час Петра I і особливо розквітло в катерининський і александрівський час. Зараз важко сказати чи був Петро масоном, але він створив умови для розвитку масонства в Росії:

по-перше, завдяки його реформам російські дворяни отримали право здобувати освіту за кордоном, де вони знайомилися з ідеями масонства і просвіти;

по-друге, багато іноземних спеціалістів, запрошених Петром I в Росію були масонами, тому з часом масонські ідеї почали поширюватися в російському середовищі.

по-третє, одержавлення практично усіх сфер життя і релігійна реформа, яка понизила авторитет церкви, змусила людей шукати альтернативу.

Ці передумови створили сприятливе середовище для поширення масонських ідей в Російській імперії та вплинули на її культуру.

Культура представляє собою характерний для людини і суспільства спосіб мислення і дії. При розгляді культури та її ролі у житті суспільства найчастіше згадують такі її форми як література, архітектура, образотворче мистецтво й освіта. Тому для досягнення мети статті слід вирішити такі завдання:

визначити особливості масонського світогляду, який вплинули на спосіб мислення та поведінку російської інтелігенції;

розглянути прояв масонських ідей в російській літературі, архітектурі, мистецтві та освіті.

Ідеї масонства отримали широке поширення в 60-70 рр. XVIII століття, оскільки в цей час вже з'явився цілий шар високоосвічених дворян, більшість з яких були далекі від думки відміни кріпацького права [9, с. 91]. До французької революції російські масони були далекі від політики та від містичних шукань, засуджували будь-яку озброєну боротьбу. Вони вважали, що зміни можливі тільки в результаті морального поліпшення себе і оточення шляхом просвіти. Російські вільні каменярі направили свою діяльність на освіту і виховання. У російському масонстві панувала певна демократія, кріпаків до ложі приймали, але вони могли, бути тільки "братами-служителями". Крім цього, масони завжди славилися своєю благодібною діяльністю. [9, с. 89]. Важливими аспектами масонського світогляду були дружба, братська відданість, моральність, взаємодопомога, добродієність, самоаналіз і самоудосконалення, прагнення до подолання людських пристрастей, прагнення увічнити масонські ідеї. Освіта повинна служити передусім формуванню моральної, освіченої людини; основний засіб перетворення суспільства – виховання. Масонські ідеї і основи масонської філософії були зашифровані в масонських символах.

Одним з основних центрів масонства, культури та просвіти XVIII століття стає Московський Університет.[4, с. 213] Доречі доцільно зауважити, що учбові заклади завжди були у полі зору російських масонів, і саме в них були створені масонські центри. Наприклад, 25% членів флотської ложі "Нептун" були співробітниками морського кадетського корпусу. Масоном був Бебер – інспектор 2-го кадетського корпусу. В Пажеському корпусі до масонів належали О ді Сіон і Прево де Люмин. Масони І. Меліссіно, М. Херасков, були кураторами московського університету. Масоном був З. Карнеєв – опікун Київського учбового округу. [11, с.8-9] На початку XIX століття масонське середовище утворилося навколо харківського університету. Масони завжди хотіли впливати на молоді уми і поширювати масонські ідеї в молодіжному середовищі.

Масонство і просвіта об'єднує М. Новікова, М. Хераскова, М. Карамзіна, А. Болтова, М. Трубецького, І. Тургенева, І. Лопухина, О. Кутузова, В. Чулкова, О. Мерзлякова та М. Невзорова [9, с. 87]. Варто відмітити викладача московського університету І. Шварца, який зіграв дуже важливу роль в історії російського масонства. Він високо зарекомендував себе не лише в галузі науки, але й у моральній сфері, він вчив "жити за правилами добронравія". [9. – с.87] Н. Новиков в 1779 році узяв в оренду університетську друкарню та зайнявся видавничою справою. [2.-с.32] Новиков безкоштовно розсилав книги до семінарій та академій. Масонами було створено "Дружне друкарське суспільство", яке почало видавати "Магазин натуральної історії, фізики, хімії", "Економічний магазин", "Працелюб", "Сільський житель", "Дитяче читання для серця та розуму", збільшився наклад першої московської газети "Московські відомості". Після розпуску Комісії Новиков починає видавати сатиричні журнали "Трутень" (1764г.), «Пустомеля» (1770) "Живописець" (1772г.), "Гаманець"(1774г.). З 1778 року журнал "Уранішне світло", яке стає рупором масонського братерства.

Літературні заняття стають основними для московських масонів, там обговорювалися нові твори переклади та рецензії. Головним поетичним жанром XVIII століття була ода – лірична, духовна, сатирична. Улюбленою масонською одою стала духовна ода, оскільки вона була перекладеннями біблійських текстів або міркування автора на їх тему, даючи можливість вести міркування про різні етичні проблеми.

Масонами були поети О. Сумарков, М. Херасков, А. Майков. Першим поетом-масоном був Сумарков, який писав про тлінність життя, що смерть неминуча і спричиняє за собою тілесний розпад і залучення до бога, основні мотиви "духовних од" Сумаркова. В. Майков у своїх творах підіймає теми пошуку світла, добродієності, страждань, але шлях до пізнання суворий, і його треба пройти. Великий попит в масонських колах мала поема М. Хераскова "Володимир відроджений" присвячена київському князеві, в якій масони бачили духовні пошуки князя, його сумніви, боротьбу з пристрастями, подолання себе та своїх пристрастей. Херасков в усіх своїх творах користується мотивами масонської поезії. Найбільш відомим перекладом М. Хераскова був псалом "Коль славнен".[8, с. 19] Твір О. Радищева "Бесіда про те, що є син Вітчизни" є прикладом виховної масонської літератури [10]. Саме з творів Радищева розпочинається в російській літературі, критичне сприйняття влади і почуття відриву від народу.

У деяких творах простежується тенденція зневажливого відношення до усього російського. Ця тенденція також сформувалася в масонському середовищі, оскільки особливістю робіт іноземних братів було демонстрація і навіювання російським братам, що їх країна відстала і неосвічена, що не може мати власної історії і "цивілізувати" її можна тільки при повному підпорядкуванню Заходу. [5, с. 157]

Серед літераторів масонів необхідно відмітити М. Карамзіна. Він був помірним масоном і вважав, що ідеї самодержавства і кріпацтва мають бути збережені. Він вносить до російської літератури теми сентименталізму, ідеї особистості.

Масонський шлях О. Пушкіна був не довгим, але вплинув на характер його творчості. Про це свідчить біблейська тематика його віршів, в якій поет звертається до і Біблії і до Корану, наприклад твори "Пророк", "Шестикрилий серафим", "Мандрівник". Поет відчуває "духовну спрагу" і намагається зрозуміти своє людське призначення. [8, с.30-31]

Згадку про масонів можна знайти в творах А. Григор'єва, Л. Толстого, С.Аксакова, І. Гончарова, О. Писемського, Л. Гойера. [8, с. 32-33].

Масони використали театральну сцену для поширення масонських ідей у суспільстві. Велика частина вельмож театралів любителів належали до масонів. З масонами пов'язано ім'я Ф. Волкова батька російського театру. За масонською легендою Волков належав до масонського ордену. Він навчався у Сухопутному шляхетском корпусі, в якому були поширені масонські ідеї. Указом імператриці Єлизавети Ф. Волкову було присвоєно звання "першого російського актора", а директором імператорських театрів став масон О. Сумарков. У багатьох дворянських садибах були влаштовані кріпацькі та домашні театри, в яких ставилися масонські п'єси.

Проникнення масонських ідей помітне в портретному живописі. Людська душа та індивідуальність завжди були важливі для масонів. У масонів був звичай дарувати "братом" свої портрети, це було символом братської відданості і дружби. Це дало потужний поштовх розвитку портретного живопису, а особливо інтимному портрету. Масонами були видатні портретисти епохи Ф. Рокотов, Д. Левицький, В. Боровиковський [8, с.26-27]. Роботи цих портретистів були в різному стилі, але їх об'єднувала загадковість їх портретів. Знаковість російського портрета XVIII століття загальновізнана.

Важливим елементом культури, який давав можливість масонам втілити в зримих формах масонські ідеї є архітектура. Прикладом масонської філософії в камені можна вважати англканський Собор Святого Павла і православний Ісаакійський Собор, вони є зменшеними копіями римського Собору Святого Петра і відбивають масонську ідею "рівності усіх християнських церков". [8, с.23]

Серед російських архітекторів масонів можна назвати В. Баженова, Ч. Камерона, А. Вороніхіна. В. Баженов високо цінував ідеї освіченого абсолютизму. Він отримував складні державні замовлення, такі як перебудова великого кремлівського палацу, побудову палацового комплексу "Царицине", який є характерним прикладом масонської архітектури. Неоготика була улюбленим масонським стилем оскільки утілювала їх філософію Дослідник масонства Л. Мацих у своєму інтерв'ю в передачі "Брати" "Ехо Москви" сказав: "що для В. Баженова архітектура – це послання у камені. Якось у масонській ложі, він сказав: "Якби нам нічого було сказати нащадкам, ми б творили з вершкового масла, але воно не стійке, тому ми творимо в камені". Це підтверджує символічний сенс його проєктів. У XVIII столітті починається пік садибного будівництва, багато в чому центри культури зміщуються в садиби. І там масонська думка знаходить свій вихід. Брати-масони прагнуть зводити свої садиби з урахуванням масонських ідей, які утілюються при зведенні будівель і розбитті парків. Частенько господарський будинок будується у вигляді масонського Храму з колонами і округлими декоративними формами. Такі елементи простежуються у будівлі Харківського Центрального Палацу одруження і Воронцовському Палаці. Часто на фасадах масонських будівель зустрічаються циркуль та наугольник, промениста дельта, молоток. Масонськими елементами садово-паркових комплексів є єгипетські ієрогліфи так звана "єгиптоманія" і так само ідея парку-кладовища (Елізіуму). Ідея парку людини, що наближає до природи відповідає масонській езотеричній філософії і натурфілософії.[7] Відомими російськими масонами садівниками і теоретиками садового мистецтва: були І. Лем, А. Болтів, В. Левшин, М. Осіпов та інші.[7] Важливим напрямом роботи масонів було "вдосконалення дикого каменю російської душі" [3, с.319]. Так з неотесаного каменю будувалися альтанки, гроти, арки, мости, льохи-піраміди. Великою популярністю користувалися штучні озера у формі основних масонських символів, античні скульптури, кам'яні ванни, різноманітні декоративні руїни будівель і павільйонів, штучні водоспади і лужки з каменями. Характерними прикладами можуть служити Палац Радзивиллів, Парк в Неборове і романтичний парк Хелены Радзивілл в Аркадії. Уманський парк (Софіївка) – перлина садово-паркового мистецтва кінця XVIII століття. Граф Потоцький був великим майстром ложі "Трьох білих орлів" тому не дивно, що в архітектурі парку домінують масонські ідеї. Софія – це не лише ім'я коханої графа, але і "мудрість", яка була у великій шані у масонів. Він заклав в семантиці парку ідею сходження душі до її божественного джерела. Відповідно до масонської традиції парк був орієнтований на схід. Не виключенням є архітектура

Павловска. Павлівський парк був споруджений за наказом удовіночої імператриці, як парк скорботи за убитим чоловіком. Цей парк унікальний приклад парка-елізіума. Останнім пам'ятником масонської архітектури є московський Храм Христа Рятівника. К. Витеберг задумав систему трьох храмів. Перший символізував тіло, другий – душу, а третій – дух. Потрійність і неподільність – це основа християнства.[8, с.29]

Висновки і перспективи подальшого дослідження: Підводячи підсумки можна сказати, що масонська ідеологія залишила помітний слід в російській культурі XVIII- XIX століття. Серед основних світоглядних ідей масонів, які набули поширення в російській культурі можна виділити самовдосконалення, самопізнання, пізнання всесвіту, та життєвого призначення, духовного пізнання, масонський містицизм та масонський символізм, що знайшло відображення в літературних творах, театральних постановках, живописі, архітектурі тощо.

Проведене дослідження показало, що найбільш перспективними є дослідження, які стосуються історії літератури та історії архітектури, чому будуть присвячені наступні пошуки автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов Е.В. Время петровских реформ./ Е.В. Анисимов Л.:ЛЕНИЗДАТ, 1998. – 490с.
2. Бакунина Т.А. Знаменитые русские масоны. Вольные каменщики / Т.А. Бакунина. – М.: Интербрук, 1991. 142 с.
3. Вернадский Г.В. Русское масонство в царствование Екатерины II// Под ред. М.В. Резина и А.И. Серкова. – 2-е изд., испр. и расшир. – СПб.: Искусство России, 1999. – 567с.
4. Гуковский Г. Русская литература XVIII века: Учебник/ вступ. Статья А.Зорина. – М.: Аспект Пресс, 2003. – 453с.
5. Замойский Л.П. за фасадом масонского храма: Взгляд на проблему. / Л.П. Замойский. – М.: Политиздат, 1990. – 288с.
6. Крюкова Ю.С. Социокультурные предпосылки распространения масонских идей в России в XVIII веке.// [Электронный ресурс]/ Ю.С. Крюкова. – Режим доступа: vestnik.yspu.org/releases/novye_issledovaniy/23_11/
7. Нащокина М.В. Русский масонский сад // [Электронный ресурс]/М.В. Нащокина. – Режим доступа: <http://www.gardenhistory.ru/page.php?pageid=380>
8. В.И. Новиков Масонство и русская культура/ сост. В.И. Новиков. – М.: Искусство. 1998. – 494с.
9. Пономарева В.В. Масонство и просвещение в России вторая половина XVIII – начала XIX вв.// В.В Пономарева, Л.Б. Хорошилова. /Педагогика. – 1998. – №8, с. 85 – 92.
10. Серков А.И. Масонство и литература / [Электронный ресурс] /А.И. Серков. –Режим доступа: <http://www.freemasonry.ru/wp-content/uploads/2009/06/freemasonryandliterature.pdf>
11. Соколовская Т.О. Материалы по истории русского масонства XVIII – XIXвв.: [Сб.]/ Т.О. Соколовская. – Гос.пуб.ист. б-ка России. – М.. 2000. – 157с.